

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

Мацей ФРАНЦ

Андрій ХАРУК

СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКЕ ПЕРЕХРЕСТЯ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Розділ 1. Характеристика театру воєнних дій і сил супротивників

1.1. Середземне море як театр воєнних дій

Середземне море з географічної точки зору не є акваторією цілком закритою, але з військової назвати його відкритим не можна. На заході його замикає Гібралтарська протока, над якою панувала одна з найважливіших британських військових баз — Гібралтар. Хоч під час війни німецькі й італійські підводні човни неодноразово форсували цю протоку, назвати це вільним проходом аж ніяк не можна. Упродовж усієї війни Гібралтарська протока перебувала під повним контролем британського флоту. Ще більш надійно британці контролювали південно-східний вихід зі Середземного моря — Суецький канал, поблизу якого знаходилась велика військово-морська база Александрія. Північно-східний вихід — до Чорного моря через Босфор і Дарданелли — перебував під контролем нейтральної Туреччини; до того ж, він не вів до відкритого океану. Таким чином, зі стратегічної точки зору Середземне море є закритим і чітко відокремленим від інших акваторій, де точилися бої Другої світової війни. Водночас слід враховувати, що війна на морі в середині ХХ століття вже не була зіткненням виключно морських сил — надзвичайно велику роль у ній відігравала авіація. Середземне море, відносно невелике й оточене зусібіч берегами, було вкрай вразливе для дій авіації, яка відчутно впливала на способи ведення бойових дій у 1939—1945 рр.

Значення Середземного моря для економіки воюючих сторін важко переоцінити. Напередодні Другої світової війни Великобританія отримувала через середземноморські комунікації 90 % каучуку, 28 % міді й залізної руди, 19 % нафти. Втрата Великобританією контролю над цими комунікаціями могла мати наслідки, порівняні з можливою поразкою у «Битві за Атлантику». Ще більшим було значення середземноморських комунікацій для Італії. Ця країна повністю залежала від постачання сировини ззовні: з-за кордону вона отримувала 95 % наф-

ти, близько 100 % міді, коксу, коксівного вугілля, 95 % деревини й целюлози, 50 % залізної руди. Переважна більшість цих вантажів надходила морським шляхом. Тож для Італії війна на морі була, без перебільшення, війною за існування.

Усю акваторію Середземного моря можна чітко поділити на дві частини: західну та східну. Поєднані вони Сицилійською протокою — єдиним можливим шляхом для конвоїв та з'єднань флоту, який перебував під контролем Італії. Однак італійське домінування тут було не абсолютним — йому загрожувала потужна британська морська й авіаційна база на Мальті. Завдяки цьому британці могли діяти на комунікаціях, що поєднували італійську метрополію з володіннями у Північній Африці. До того ж, Мальта становила плацдарм для прикриття власних конвоїв на трасі Гібралтар — Александрія.

Західна частина Середземного моря на початку Другої світової війни контролювалась французьким флотом. Використовуючи головну базу в Тулоні та низку баз у північно-африканських володіннях, він міг ефективно сковувати дії італійських військово-морських сил. Підтримку французам забезпечувало гібралтарське з'єднання британського флоту. Певне занепокоєння викликала позиція Іспанії, де після перемоги у 1939 р. у громадянській війні генерала Франциско Франко влада належала силам, ідеологічно близьким до італійського фашизму. Однак можливий вступ Іспанії у війну на боці Італії та Німеччини не становив значної загрози — її флот був нечисленним і до того ж суттєво послабленим громадянською війною. Таким чином, у західній частині Середземного моря союзники могли розраховувати на повне панування французького й британського флотів та вільне функціонування власних морських комунікацій.

У східній частині Середземного моря ситуація була більш заплутаною. Британці сподівались, що, опираючись на Мальту й Александрію, а також менші бази у Порт-Саїді та Хайфі, зможуть контролювати цю акваторію. Італійці, зі свого боку, мали сучасну базу в Таранто та низку баз у Адріатиці. Невизначеною була доля грецьких баз, зокрема Криту, оволодіння яким могло суттєво змінити розстановку сил у регіоні. Нарешті, лишалась Туреччина, потенційний вступ якої у війну теж міг призвести до неочікуваних результатів. Не було певності щодо позиції Югославії. Країна ця не мала потужного флоту, але сама можливість її виступу на англо-французькому боці змушувала італійців виділяти певні морські сили для блокади югославських портів. Важливим чинником лишалась і Греція, флот якої теж був невеликим, але в самій кра-

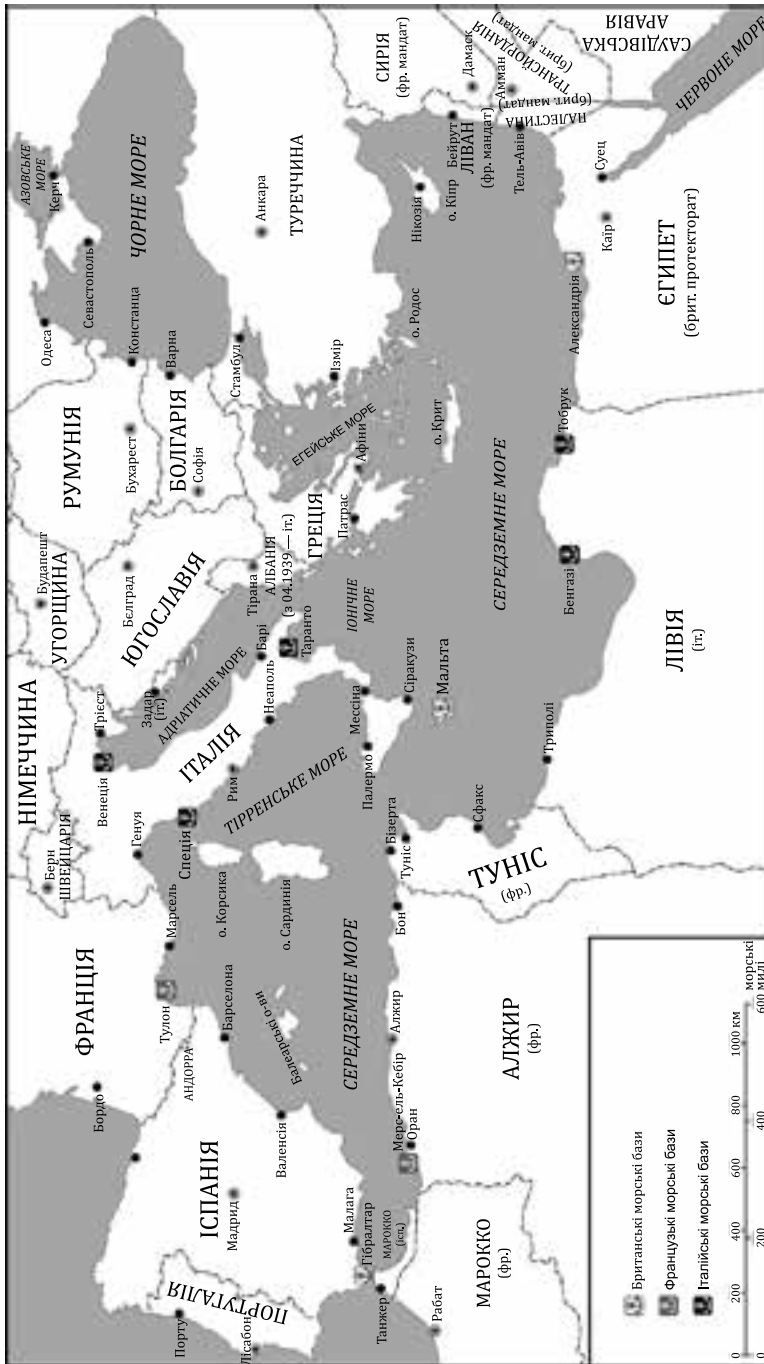
Британські військові кораблі на Мальті. Цей острів був ключовою базою британського Королівського флоту на Середземному морі

їні пробританські й антиіталійські настрої були ще сильнішими, ніж у Югославії. Італійська окупація Албанії навесні 1939 р. призвела до загострення ситуації в регіоні й погіршення геополітичного становища Греції.

Суттєвою проблемою для британців була віддаленість акваторій, де мали б вестися бойові дії, від власних баз. Особливо несприятливим було становище у східній частині Середземного моря. Александрія знаходилась надто далеко від італійського та грецького узбережжя, що унеможливлювало швидку реакцію флоту на дії противника. Використання бази на Мальті для постійного перебування там великого з'єднання кораблів було неможливим, оскільки острів знаходився в межах радіуса дії італійської авіації. Розуміючи це, Великобританія чинила тиск на Грецію, намагаючись організувати військово-морську базу на одному з грецьких островів, однак реалізувати цей план не вдалось.

Ще одним чинником, який слід враховувати, аналізуючи Середземноморський театр воєнних дій (ТВД), були італійські володіння у

Розділ 1. Характеристика театру воєнних дій і сил супротивників

Середземноморський театр воєнних дій

Східній Африці — Еритрея та Італійське Сомалі. Хоч італійський флот мав тут дуже невеликі сили, але діючи в обмеженій акваторії Червоного моря вони могли суттєво ускладнити рух на комунікаціях, що пов'язували Александрію з портами Індійського океану. Плануючи свої дії, британське командування мусило враховувати цей чинник.

Середземноморський ТВД був складним для усіх сторін конфлікту. Складна берегова лінія, наявність чисельних військово-морських баз, розгалужена мережа аеродромів і можливість дій авіації берегового базування практично над усією акваторією робили цей район особливо складним для дій військових флотів. Слід також пам'ятати, що для усіх сторін конфлікту завоювання панування над морем не було самоціллю — головним завданням лишалось забезпечення власних морських комунікацій.

На момент початку повномасштабних бойових дій на Середземному морі, тобто в середині 1940 р., геостратегічна ситуація була цілком відмінною від тієї, яка існувала до початку Другої світової війни, і яку враховували у своїх планах британські, французькі та італійські штабисти. Щоправда, сподівання на нейтралітет Іспанії та Туреччини цілком виправдались. Але, з іншого боку, ніхто не сподівався, що Франція зазнає блискавичної поразки. Капітуляція Франції означала, що британський флот лишався сам на сам з італійським. Це потребувало посилення корабельних з'єднань у Середземному морі. Але Великобританія, на відміну від Італії, вела бойові дії на кількох інших важливих акваторіях. Це ускладнювало виділення необхідних сил на постійній основі й змушувало маневрувати, у разі пильної потреби перекидаючи з'єднання кораблів з інших акваторій.

Важливі зміни не на користь Великобританії відбулись навесні 1941 р., коли Італія та Німеччина окупували Югославію і Грецію. Внаслідок цього Адріатичне море стало для італійців практично внутрішнім, і тут тепер не треба було утримувати з'єднання флоту. Здобуття грецьких островів, насамперед Криту, дозволило суттєво розширити радіус дії німецької авіації, що створило серйозну загрозу для британського флоту у східній частині Середземного моря.

Наступні роки війни принесли динамічні зміни на Середземноморському ТВД. Якщо у 1940—1941 рр. спостерігався регрес оперативних можливостей британської сторони і нарощування таких можливостей для Італії та Німеччини, то після операції «Торч» становище докорінно змінюється. Оволодіння узбережжям Північної Африки означало для союзників відновлення домінування у Західному Середземномор'ї.

Мальта знову повернула собі значення важливої морської бази. Суттєво скоротились комунікаційні лінії союзників, а морське «поле бою» перемістилось в район Апеннінського півострова. Ці сприятливі умови були повною мірою використані союзниками під час десантних операцій на Сицилії та у континентальній Італії, успіх яких означав докорінний перелом у ході війни на Середземному морі на користь антигітлерівської коаліції.

Середземне море під час Другої світової війни було досить специфічним театром воєнних дій. Цей театр, хоч і відокремлений від інших морських ТВД, надзвичайно залежав від ходу бойових дій на них. Ще більшою була залежність від результатів бойових дій на суші. Зміни в розстановці сил у війні зумовлювали зміни в концепції використання військово-морських сил та морських комунікаційних ліній. Тому, розглядаючи дії на Середземноморському ТВД, ми завжди повинні пам'ятати про цей вплив.

1.2. Італійські військово-морські сили та їхні завдання

Флот Італії є ровесником об'єднаної італійської держави — датою його «народження» вважається 17 березня 1861 р., коли було проголошено утворення Королівства Італія. Упродовж наступних десятиліть цей флот розвивався як середземноморський (без океанських амбіцій). Завданням його стало забезпечення панування у «Маре Нострум» — «Нашому морі». Це наклало відбиток на склад флоту і характеристики його кораблів.

На момент закінчення Першої світової війни Італія мала п'ять сучасних лінкорів-дредноутів, чотири з яких («Конте ді Кавур», «Джуліо Чезаре», «Андреа Доріа» і «Кайо Дуліо») дослужили до наступного світового конфлікту. Упродовж 1933—1937 рр. «Конте ді Кавур» та «Джуліо Чезаре» пройшли кардинальну модернізацію. Кораблі отримали цілком нову силову установку (приблизно втричі потужнішу від попередньої) та революційну систему протиторпедного захисту. Кількість гармат головного калібру скоротилась з 13 до 10, але їхній калібр збільшився з 305 до 320 мм. Повністю була замінена артилерія середнього калібру (12 нових 120-мм гармат у шести баштах) і зенітна (вісім 100-мм і 12 37-мм гармат, а також 12 13,2-мм кулеметів). Кораблі отримали нові щогли і надбудови, удосконалену систему керування

*Лінкор «Конте ді Кавур», а за ним «Джуліо Чезаре» і «Кайо Дуїліо».
1940 р.*

вогнем, посилене бронювання. У 1937—1940 рр. схожу за обсягом модернізацію пройшли лінкори «Андреа Доріа» та «Кайо Дуїліо». До бойового складу флоту вони повернулись невдовзі після вступу Італії у війну.

Незважаючи на модернізацію, старі дредноути не могли протистояти новим французьким лінійним кораблям типів «Дюнкерк» та «Рішельє». Тому у 1934 р. в Італії почалось будівництво лінкорів «Вітторіо Венето» та «Літторіо», головне озброєння яких складалось з дев'яти 381-мм гармат, а допоміжне — з 12 152-мм гармат, такої ж кількості 90-мм зеніток, а також 20 37-мм і 16 20-мм зенітних автоматів. Ці лінкори поповнили склад флоту буквально напередодні вступу Італії у війну — у березні та квітні 1940 р. У 1938 р. почалось будівництво ще двох однотипних кораблів — «Рома» та «Імперо». Перший з них увійшов до складу флоту у червні 1942 р., а другий так і не був добудований.

Крім лінійних кораблів основною ударною силою італійського флоту були крейсери, які поділялись на два підкласи — важкі (з 203-мм гарматами головного калібру) та легкі (зі 152-мм артилерією). У скла-

ді флоту знаходилось сім важких крейсерів, побудованих на рубежі 1920—1930-х років. Вони належали до трьох типів. Перший становили крейсери «Тренто» і «Трієсте», другий — «Зара», «Фіуме», «Горіція» та «Пола» і третій — «Больцано». Відрізняючись певними деталями, кораблі усіх трьох типів мали однакове головне озброєння (вісім 203-мм гармат у чотирьох баштах) і могли розвивати досить високу швидкість (35—36 вузлів)*.

Легких крейсерів італійський флот мав 14. Два з них — це колишні німецькі кораблі, отримані після Першої світової війни. У 1930-х роках вони вже були безнадійно застарілими. Інші 12 кораблів належали до типу «Кондотьєрі». Усі вони вступили до складу флоту упродовж 1931—1937 рр. Тип «Кондотьєрі» поділяється на п'ять груп. До першої належали «Альберіко да Барбіано», «Альберто ді Джуссано», «Бартоломео Коллеоні» і «Джованні делле Банде Нере», до другої — «Луїджі Кадорна» й «Армандо Діаз», третьої — «Раймондо Монтекукколі» і «Муціо Аттендоло Сфорца», четвертої — «Еммануеле Філіберто Дука д'Аоста» й «Еугеніо ді Савойя», п'ятої — «Луїджі ді Савойя Дука дель Абрुцці»

Італійські крейсери під час огляду флоту

---

* 1 морський вузол дорівнює 1 морській милі (1852 м) на годину

Зміст

Передмова	3
Розділ 1. Характеристика театру воєнних дій і сил супротивників	4
1.1. Середземне море як театр воєнних дій	4
1.2. Італійські військово-морські сили та їхні завдання	9
1.3. Королівський британський флот на Середземному морі	18
1.4. Французький військово-морський флот	27
1.5. Інші учасники конфлікту	32
Розділ 2. Перші місяці війни	35
2.1. Перші морські операції та підводна війна	35
2.2. Британсько-французька війна	50
2.3. Битви біля мису Стіло і мису Спада	59
Розділ 3. Мальта, Таранто, Матапан	75
3.1. Мальта	75
3.2. Удар у серце італійського флоту: наліт на Таранто	80
3.3. Бій біля мису Матапан	94
3.4. Дії спеціальних сил	105
Розділ 4. Війна в Егейському морі	112
4.1. Італійсько-німецька агресія проти Греції	112
4.2. Десантна операція на Криті	124
4.3. Підводна війна у 1941—1942 роках	133
Розділ 5. Конвойні битви	141
5.1. Літаки для Мальти	141
5.2. Операція «Гарпун» / «Вігорос»	157
5.3. Операція «П'єдестал»	167
5.4. Італійські конвойні операції	177
Розділ 6. Десантні операції союзників	190
6.1. Операція «Торч» і самозатоплення французького флоту	190

6.2. Операція «Хаскі» та висадка на півдні Апеннінського півострова	202
6.3. Капітуляція італійського флоту	217
6.4. Десант під Анціо	221
6.5. Дії підводних човнів союзників	228
Розділ 7. Операції німецького флоту на Середземному морі	234
7.1. Перед падінням Італії	234
7.2. Бойові дії на Адріатиці	239
7.3. Десанти в районі Додеканесу	253
7.4. Операції на Лігурійському морі	264
7.5. Дії німецьких підводних човнів на Середземному морі	269
Розділ 8. Заключний період війни	281
8.1. Здобуття Корсики та Ельби	281
8.2. Операція «Драгун»	287
8.3. Військовий флот Італійської соціальної республіки	294
8.4. Останні конвойні операції	300
Джерела та література	306
Архівні джерела	306
Книги	311
Статті	323